

madov', 'neponovljive duhovne prvine', 'demokratično posmrtno izenačevanje', 'edinstven vzpon', 'rimska omika se je kmalu zaplodila med domačini', bi sodili bolj v izrazoslovje kulturno-prosvetno angažiranega pisca, propagandista kot v pisanje zgodovinarja.

Z difuznim načinom slikanja razvoja — na primer, romanizacije Vzhodnih Alp — se osebno ne skladam. Z nekaj retušami in disciplinirano organiziranostjo teksta bi bilo mogoče z lahkoto doseči ne le zanimiv, marveč tudi stvaren oris tega problema, ki vse živo zanima.

Vendar ne gre za to. To so stilni, organizacijski prijemi. Gre predvsem za dejstvo, da smo dobili na Slovenskem prvi poskus povezovanja izpovednosti stvarne kulture in skopih zgodovinskih podatkov, nismo pa dobili njihove povezave z družbeno razvojnimi zakonitostmi niti vpogleda v razvoj gospodarstva.

Kulturno zgodovinski odstavki so pisani daleč bolj in prepričljiveje od socialno ekonomskih, ki bazirajo pogosto na neutemeljenih predpostavkah, pa tudi od politično zgodovinskih, ki so dokaj šibki. Pri mnogih ugotovitvah, posebej sociološkega značaja, tekst za nekaj korakov prehiteva znanost, ki očitveno napreduje težkopadno, medtem ko v avtorju vre vroča želja po naglem realiziranju vizij.

Ob drugi izdaji bo nujno treba eliminirati številne napake, od katerih naj jih naštejemo le nekaj. Vladar Gal Placidij je nepoznan (avtor misli vladarico in regenko Gallo Placidijo, roj. ok. 388, umrla 450), Teodozij I. ni umrl v Ogleju, ampak v Milanu, Venantius Fortunatus, pesnik, ni doma iz Trbiža (it. Tarvisio v Kanalu, antično ime za naselje ni znano), ampak iz antičnega naselja Duplavis (danes Valdobbiadene, ki leži severno od Trevisa, v antiki Tarvisium), državljan v latinščini ni civilis, ampak civis. Stalno se prikradejo v tekst Iliri, zahodno halštatska kultura je enačena z Iliri, Iliri so na Dolenjskem, v resnici se je treba zavedati, da so v tem prostoru 'Iliri' zgolj konvencionalni pojem, ki bi ga bilo bolje opustiti. Hunska država je kot fantazijska podoba. Cerkvena zgodovina je napačna. O pisanju in transkripciji antičnih imen bo potrebno govoriti na drugem mestu.

Ko začenja Arheološki vestnik diskusijo o tem važnem poskusu in daje svoje strani na razpolago glasovom pro et contra, ni potrebno bralca opozoriti, da gre za diskusijo — diskusija, živahna in često živčna, ni božanje, ampak korigiranje, ni povzemanje, ampak razčiščevanje — in tudi ni potrebno s posebno prošnjo povabiti vse, ki so zainteresirani v stroki, naj izrazijo svoje pripombe, svoje misli in sugestije. Saj je prav taka konstruktivna kritika nujno potrebna za naše bodoče delo in morda je prav v tej vzpodbudi Petrujev najpomembnejši doprinos k zgodovini arheoloških obdobj na Slovenskem.

JAROSLAV ŠAŠEL

I. PALEOLITIK V »ZGODOVINI SLOVENCEV«

Veliko delo *Zgodovina Slovencev* je pred kratkim izšlo pri Cankarjevi založbi v 30.000 izvodih, kar je za naše razmere velika naklada in priča o želji in pričakovanju založbe in avtorjev, da bo knjiga v številnih slovenskih družinah zadovoljevala vedno živo potrebo po zgodovinski resnici. K temu naj prispeva tudi lepa oprema in številne ilustracije vseh vrst. Ker pa Slovenci niso prišli v prazno deželo, ampak so na tem prostoru prej živele druge kulture, je vsekakor treba pozdraviti stališče založbe, da spada na začetek tudi kratek oris arheoloških obdobj. To pozdravlja v uvodu tudi B. Grafenauer, ki ugotavlja, da je založba pridobila za to knjigo prvo obravnavo zgodovine slovenskega prostora do naseilitve Slovencev izpod peresa ožjega specialista za to problematiko. Pri tem pa so ali namenoma ali iz nevednosti prezrli dejstvo, da ožjega specialista za to široko problematiko ni.

Slovenski prostor je po dosedanjem znanju poseljen od velike (Mindel-Riss) medledene dobe dalje. Treba je torej najprej obravnavati najmlajši odsek zemeljske zgodovine s staro kameno dobo in srednjo kameno dobo. Oglašam se izključno zaradi strani 17—27, kjer sta obravnavana paleolitik in mezolitik. Kako so uspeli prikazi kasnejših obdobj, naj sodijo drugi.

Pred približno letom dni mi je prinesel dr. Petru tekst o slovenskem paleolitiku in mezolitiku s prošnjo, da ga preberem in popravim, kar je potrebno. Ko sem tekst prečital, sem bil osupel. Da ne bi sam izrekel uničujoče sodbe, sem prosil še prof. Osoleta, da ga pregleda. Skupno sva ugotovila, da je tekst tako slab, da ga sploh ni mogoče popraviti. To sem povedal dr. Petruju in mu ob vrnitvi rokopisa analiziral dve strani od stavka do stavka s podrobnim pojasnilom, kaj in zakaj je narobe ali slabo. Dr. Petru je tekst odnesel, ga ni več omenjal in zdaj je stvar tiskana. Možno je, da je tekst kaj spremenjen, toda ostaja na istem nivoju. Da utemeljim rečeno, moram konkretno opozoriti na napake in slabosti posameznih mest. Citati so v kurzivi.

Str. 17, desno

homo erectus. Pravilno se piše vrstno ime z veliko začetnico, torej *Homo erectus*.

... *izumi večnamensko orodje starejše kamene dobe, poznano pod nazivom ročna konica ali pestnjak*. Pestnjak je večnamensko orodje starega paleolitika, ki ga je človek izdelal tako, da je od gomolja ali prodnika odbijal manjše in večje luske na takih mestih in tako dolgo, da je dobil zaželeno obliko. Jedro (kakor imenujemo kos, od katerega se odbija) je torej postalo orodje: pestnjak, vsi odbitki pa so odpadki, in to je tipično za stari paleolitik. Kasneje pa je ugotovil, da so tudi odbitki lahko uporabni, če jih na določen način odbije. S tem ko je začel od jeder odbijati odbitke in iz njih izdelovati orodja, ne pa več iz jeder, je bil dosežen bistven napredek in s tem je utemeljena nova epoha srednji paleolitik. Ročna konica je eno od orodij, ki jih je izdeloval iz odbitkov in je tipično orodje moustériena, pretežne oblike srednjega paleolitika. Kdor napiše *ročna konica ali pestnjak* prizna, da ne ve niti kaj je eno, niti kaj je drugo. Stotisočletja dolg razvojni niz jedrnih orodij se začne s prodnikom, ki ima en sam odbitek, preko dveh in več (taka orodja imenujemo prodnjake) in sega zvezno do najlepših tankih in simetričnih pestnjakov acheuléma. Kdor to ve, ne more uporabiti besede *izum*.

Prvotnih oblik pestnjaka doslej v Sloveniji niso odkrili. Čeprav je trditev resnična, vendar zavaja, saj doslej v Sloveniji nismo odkrili nobenih pestnjaških kultur, torej tudi vseh drugih zelo številnih tipov pestnjaka ne.

... *srečujemo lahko torej v naših krajih kot njegovo dediščino le kasnejše izpeljanke ročne konice*. Že iz tega, kar smo zgoraj povedali o pestnjaku in ročni konici je jasno, da je to nesmisel.

V tej plasti so našli kosti povodnega konja, kar posredno potrjuje navedeno starost in dokazuje takratno zelo toplo vreme in ojezeritev Pivške kotline. Ker avtor navaja Jamo v Lozi in plast flišne ilovice, za bralca logično sledi, da so našli povodnega konja v Jami v Lozi, kar pa ni res, saj je bil najden v Postojnski jami. Avtor tudi ne loči pojma klima in vreme. *Zelo toplo vreme* je bilo lahko tudi kdaj v poledenitvi in zelo hladno vreme je bilo tudi včasih v topli klimi medledenih dob.

Str. 18, levo

Kultura človeka starejše kamene dobe (paleolitika) je prvič izpričana z ognjišči, orodji, kostmi pojedjenih živali in obliko zatočišča v Betalovem spod-

molu pri Postojni. Prvič je pri nas paleolitska kultura izpričana v Potočki zijalki. Avtor je najbrž hotel reči: Najstarejša kultura v Betalovem spodmolu je izpričana itd. Če pa misli to, potem navedba z *ognjišči* ni točna. V tej plasti so bili samo sledovi oglja. Obliko zatočišča pa si je avtor izmislil.

Plast s temi izkopeninami je iz konca riške poledenitve ... Pravilno: ... je iz začetka ...

Kamnite izdelke zastopajo kremenčevo jedro, iz katerega so cepili odbitke, ročna konica, dvojje debelih strgal, dolgo rezilo in nekaj odbitkov ... V objavi je napisano: »2 Nuklei, 1 hochrückiger Schaber, 1 dicker Spitzklingen-Schaber mit schiefer breiter Basis und 110° Abschlagwinkel, 1 abgebrochene Breitklinge mit bearbeiteter Schlagfläche und 4 weitere Silex und Quarzitasplisse.« Primerjavo lahko naredi vsak sam. Mimogrede še to, da se odbitki ne odbijajo iz jedra, ampak od jedra.

Zastopani so vsi takratnemu človeku očitno poznani delovni pripomočki. Vsi nikakor niso.

Stopnja obdelave je že napredovala do izostrenih sečivnih robov z ošiljenim vrhom za cepanje in vrtnanje mozgovnih kosti. Prazen stavek, ki o obdelavi ne pove ničesar. Od našega pramustériena do vrtnanja kosti pa je moralo preteči še dobrih sto tisoč let.

Nadaljnji razvoj mousterienske kulture (posebnega razdelka levalloismoustériena) so mogli opazovati v neprekinjenem zaporedju višjih slojev iz riško-würmske otoplitive ter vse do njenega razcveta in usihanja v začetku zadnje ledene dobe. Moustérienska kultura ni poseben razdelek levalloismoustériena, ampak nasprotno: Levalloismoustérien je ena od različic moustérienske kulture. Nadaljnjega razvoja moustérienske kulture niso opazovali v neprekinjenem zaporedju višjih slojev iz riško-würmske otoplitive (izraz otoplitev ni dober, ker se uporablja običajno le za presledke med poledenitvijo), saj se ta medledena doba neha že pri vrhu kompleksa III in je že levalloismoustérien postavljen v njen konec. Višje plasti z nadaljnjim razvojem moustérienske kulture spadajo v würmsko poledenitev in sicer v ves njen prvi sunek (würm I). Razcvet moustérienske kulture je v polnem glacialu in njeno usihanje spada že v otoplitev (!) med würmom I in würmom II.

V šibko napisanem odstavku o flori in favni je napačna trditev, da nastop gabra uvaja kasnejšo prevlado bukve. Bukev namreč v vsem interglacialu ni igrala vidnejše vloge, njena prevlada začne šele v postglacialu. Med navedenimi živalskimi vrstami, ki imajo rade toploto, vsekakor manjka toplodobni nosorog, saj je značilnejši od navedenih vrst.

Značilnost mousterienske materialne kulture je nepoznavanje kosti in drugega gradiva, razen kamnitega. Značilnost moustérienske kulture je seveda vse kaj drugega. Avtor pa je najbrž hotel povedati, da neandertalci še niso uporabljali kosti za izdelavo orodja.

Orodje ... je ... izjemoma dvostransko obdelano. Za moustérien kot celoto to velja, povedati pa je treba, da v Sloveniji še nismo odkrili nobenega dvostransko obdelanega orodja.

... veliko izvornih jeder, iz katerih ... Izraz izvorno jedro, bi moral avtor utemeljiti, kajti doslej ta pojem (ali tip) ni poznan. In spet *iz katerih*.

Vodilne oblike v materialni zapuščini mousterienskega človeka so pestnjaki, trikotna strgala, grebala in diski. Pestnjaki so vodilna oblika v starem paleolitiku, v moustérienu pa ne! Vodilna oblika v moustérienu je ročna konica. Tudi strgala so tipična za moustérien, trikotno strgalo pa je le ena od mnogih različic strgal. Grebalo je v paleolitiku nov doslej nepoznan terminus in ni mogoče uganiti, katero znano orodje je avtor označil s tem izrazom. Diski v moustérienu res nastopajo, toda v Sloveniji jih nimamo.

Visoko razviti in končni mousterien je izpopolnil ista orodja . . . Iz zgornjega komentarja je razvidno, da je to nesmisel. . . in jim izboljšal sečivo z dvojno stopničasto dodelavo in uvedbo plitke školjkaste retuše. Tako ne smemo pisati. Stopničasta retuša (ne dvojna) je tipična za ves moustérien in ne samo za razviti in končni. Plitka školjkasta retuša lahko nastopi, ni pa tipična. Termina sečivo ne uporabljamo, rečemo rezilo.

V istovetnih okoliščinah . . . so izkopali v bližnji Krapini. Okoliščine v Krapini nikakor niso istovetne z Veliko pečino (ne pečino). Krapina je bila kopana v prvih letih tega stoletja in je njena dokumentacija zelo pomanjkljiva.

25 osebkov z rasnimi znamenji neandertalca z določeno starostjo 30.000 let za mlajše primerke. Tega avtor ne bi smel napisati, če ima na strani 20 podatkov, da postavljamo olševien, torej kulturo sapientnega človeka v prvo otoplitev zadnje ledene dobe, torej med 45000—32000 pr. n. št. Te in druge različne datacije so trenutna problematika stroke, ki v poljudnem tekstu ne sme biti prisotna, saj ustvarja samo zmedo pri čitateljih.

Pri opisu neandertalca pove tudi, da ima zakrnelo brado. Zakrni lahko nekaj kar je že obstajalo. Brade pa predhodne oblike človeka niso imele in torej ni mogla zakrneti. Brada se razvije šele pri sapientnem človeku.

Dalje pravi: Celotna lobanja je bila majhna, s 1250 cm³ povprečne prostornine za možgane. V knjigi Razvoj človeka B. Škerlja stoji izrečno napisano, da je variacijska širina možganske kapacitete neandertalca 1200—1620 cm³. Če upoštevamo, da je variacijska širina današnjega človeka po istem avtorju 1000 do 2000 cm³, najčehče med 1200—1500, je ugotovitev, da je bila lobanja majhna, napačna. Škerlj celo pravi: Lobanja v celoti je velika, prav neprimerno velika za razmeroma majhne, le okoli 160 cm velike ljudi te vrste.

Dosledno vse kosti iz teh skrbno opazovanih najdiščnih zvez so bile precejljene in ožgane . . . Čeprav drži, da so bile vse večje (torej ne vse) kosti razbite, pa ne drži, da so bile vse ožgane. Od vseh kosti je ožganih le 6,8 % fragmentov lobanj in 0,5 % postkranialnih fragmentov. Skrbno opazovanih najdiščnih zvez pa iz Krapine žal nimamo.

Po splošnem mnenju dokazuje to nasilni konec neandertalca in njegove kulture pri nas. To lahko dokazuje le nasilni konec grupe neandertalcev (23 oseb: 5 otrok, 4 doraščajočih in 14 odraslih), ki se je zadrževala v Krapini in ki jih je druga grupa pobila in vsaj deloma pojedla.

. . . poznamo doslej že 15 najdišč in njih gradivo s temi značilnostmi. Nikjer ni povedano katere so te značilnosti.

. . . ki je iznašel vse za svoje gospodarstvo potrebne oblike orodja, od udarnih orožij pa do v roki stisnjenega pestnjaka. Avtor ponovno dokazuje, da ne ve, kaj

je pestnjak. Ne moremo reči je iznašel, saj je to stvar razvoja. In takoj nato: *Zato se je z divjačino spopadal v neposrednem boju. Kakšna logika!*

Upljenjene velike in urne živali dokazujejo bolj domiselna pomagala od preprostih lesenih kopij, pasti, zank, vab ali zvito skupinsko zalezovanje in gonjenje plena. Bolj domiselnih pomagal iz tega časa ne poznamo in jih ni potrebno sponirirati, ker so navedena zadostovala.

Str. 19, levo

To zadnje nakazuje pradavno organizacijo lova, členitev v vodjo in goničeter umljiv način sporazumevanja. O načinu lova vemo zelo malo, večinoma gre le za domneve. Tudi vsi nadaljnji stavki tega odstavka so problematični.

Z neandertalcem izginejo tudi oblike njegovega orodja. Ne vse in ne v celoti.

.. obogati z uvedbo strgal, gladil, dlet in skobeljnikov za predelavo krznenih ogrinjal ob vrsti drugih novosti za gospodarsko izrabo tetiv, črev itd. Strgalo je bilo že v moustérienu. Gladil in skobeljnikov v naši terminologiji ni. Od resničnih novosti v kamenem inventarju je pravilna le navedba dleta, s predpostavko, da je avtor mislil vbodalo, kakor ga imenujemo.

Naprednejša oblika lova s koščenim orožjem je tudi v duševnosti predzgodovinskih ljudi sprožila nova obzorja. Bolj bo držalo, da je razvoj možgan omogočil napredek. Kako se je razvijal Homo sapiens sicer natančno še ne vemo, dejstvo pa je, da se poleg mnogih drugih značilnosti loči od neandertalca predvsem po razvoju glave. Ker glava ni več obešena na muskulaturo, ampak leži mnogo bolj centrično na hrbtenici, se tanjšajo lobanjske kosti in se razvijajo možganski lobusi zlasti čelnega dela, ki se razširi celo nad obrazni del. To je biološka osnova za nova obzorja. Kar zadeva lov s koščenim orožjem je treba povedati, da je obdelava kosti le en nov element. Mnogo važnejši je nov način obdelave kamna (tudi koščeno orodje je izdeloval s kamenim orodjem). Približno milijon let je bilo potrebnih, da so predhodniki sapientnega človeka prišli od prodnjaka do ročne konice in le petintrideset tisoč let, da je Homo sapiens prišel na luno. Prehod od odbijanja širokih klin na odbijanje ozkih klin je gotovo najpomembnejši korak v razvoju človeštva.

Pojav novih prvin srečujemo že pri nekaterih najdiščih iz obdobja prvega poledenitvenega sunka pred okoli 50.000 leti. Neresnična trditev. Nove prvine srečamo prvič v sredini ali pa celo v začetku zadnje tretjine prvega würmskega presledka.

V tem času so zaradi znižane temperature nastali veliki ledeniki . . . Savinjsko dolino do Solčave . . . sta prekrila večni sneg in led. Res je morena v dolini Savinje še pri Rogovilcu (torej ne v Solčavi, ampak približno 3 km nizvodno), toda to ni logarski ledenik, ampak ledenik iz Robanovega kota. Logarski ledenik je segal le do Podbrežnika.

Velika sprememba podnebnih razmer je vplivala na upad gladine morja. Povedano tako, da si nepoučeni ne more ničesar predstavljati. Obseg ledenega pokrova na Zemlji se je tako povečal, da je zaradi vezanja vode v led padla gladina svetovnih morij za približno 100 metrov.

.. ob najhujših poledenitvenih sunkih je bila severna obala Jadrana pri Šibeniku. Zaenkrat velja, da je bila pri Zadru.

Str. 19, desno

Med redkimi živalmi so bili ... torej večinoma majhni primerki. Če izpustiš velike, ostanejo seveda majhni. Slika je precej drugačna, če upoštevamo še oba eminentna predstavnika hladne klime, dlakavega nosoroga in mamuta.

Menjava življenskih razmer in prihod nove človeške rase. O prihodu nove človeške rase v mrzlem obdobju würma I, o katerem avtor govori, ni sledu. Homo sapiens je prišel šele, kakor že rečeno, v sredini ali pa celo v začetku zadnje tretjine prvega würmskega interstadiala. Torej prihod, ki ga ni, tudi ni mogel sprožiti globoke spremembe v ekonomiki nove družbe in njeni materialni kulturi ...

Dejstvo je, da je bil z novim koščanim orodjem in izpopolnjenimi kamnitimi delovnimi pripomočki postavljen temelj razvitejši ekonomiki mlajše paleolitske lovsko-nabiralniške kulture. Z ozirom na predhodno pripombo je tudi to nesmisel.

Nove prvine nazorno predstavlja nekaj najdišč po Sloveniji, med njimi najbolj zaokroženo Njivice pri Radečah. Tu odkrito materialno kulturo so poimenovali praolševien. Vse to je delno zastarelo v glavnem pa iz trte izvito, toda naj tukaj damo nekoliko popolnejše pojasnilo. V začetku tega stoletja je Bächler odkril v švicarskih Alpah postajo Wildkirchli, kjer je poleg orodja našel zelo mnogo kosti jamskega medveda in med njimi mnogo fragmentov z močno oglajenimi robovi. Zdelo se mu je, da jih je ogladil človek in je oglajene fragmente proglasil za artefakte. Razvila se je obsežna diskusija, ki je trajala več desetletij, saj so začeli take predmete javljati tudi z mnogih drugih najdišč. V letih pred zadnjo vojno se je splošno mnenje strokovnjakov nagnilo v prid tej tako imenovani protolitski kulturi. Času primerno (l. 1935) je S. Brodar v razpravi o najdišču Njivice objavil tudi te koščene predmete in jih po takratnih vidikih opisal. Kmalu po zadnji vojni pa se je stvar obrnila. Prišli so novi argumenti in v nekaj letih je bil boj odločen. Že približno 20 let ni nikogar, ki bi kostne fragmente protolitske kulture smatral za artefakte.

Eden od najpomembnejših paleolitskih raziskovalcev med obema vojnama K. Absolon je postavil in tedaj uspešno uveljavljal tezo, da neandertalskih in starejših kultur na Moravskem ni. Vse najdbe, ki so bile starejše od aurignacienu, je prisodil pra- ali protoaurignacienu. V težavnem položaju, ko je bilo treba klasificirati samo 12 tipološko šibko izraženih artefaktov, je S. Brodar tukaj videl izhod za Njivice in jih prisodil začetnim fazam mlajšega paleolitika (v smislu Absolona). Nikoli pa ni trdil, da gre za praolševien. V današnji situaciji prisojamo Njivice h končnemu moustérienu (glej Arheološka najdišča Slovenije). Koščanih artefaktov v Njivicah ni.

V naslednjem odstavku mora torej izpasti opis koščene orodja. Pri opisu kamenega orodja je izmišljeno, da je pogosta oblika podolgovato ozko, a visoko praskalo, in prav tako so izmišljena lopatasta strgala.

... da je plen v celoti predelal. Nezahtevne potrebe glede raznovrstnejših delovnih pripomočkov razložimo z enostransko živalsko prehrano in predelavo tako pridobljenih surovin. Nesmiselen stavek. Predelava plena je avtorju zelo pri srcu, saj je predelavo pripisal že neandertalcu (str. 18).

... preusmeril izključno na zalezovanje počasnega in neokretnega jamskega medveda, kar nazorno kaže razmerje živalskih kosti v postojankah te kulture.

Že današnji medved je nevaren, če greš nanj le s kamnom, lesenim kijem ali kopjem s koščeno konico. Jamski medved pa je bil mnogo večji in nevarnejši. Če so odkrili v Potočki zijalki ostanke več kot 1000 jamskih medvedov potem to ne pomeni, da je vse pobil človek. Žrtev človeka je bil le neznan del te množice, o izključnem lovu na medveda ni govora. V Potočki zijalki so ostanke še drugih živalskih vrst, ki jih je človek tudi lovil. Številčno razmerje v takem primeru, ko gre za naravno poginjanje, ni pomembno.

Naslednji odstavek je posvečen človeškim ostankom in najprej pomanjkljivo navede Veternico pri Zagrebu. V tej jami so našli lobanjo, ki ima sapientne znake skupaj z neandertalsko (moustériensko) kulturo. Taka do skrajnosti delikatna najdba, ki niti od daleč ni razjasnjena, ne spada v poljuden tekst. Dalje pravi . . . *so izkopali kosti mlajšega paleolitskega človeka na tržaškem Krasu (Pod Kalom in Pejca v Lašci pri Nabrežini, Pečina pri Glini nad Gabrovico, ter Pečina v Doleh in Pečina v Leskovcu pri Samatorci) in severni Istri (Ločka jama med Loko in Podpečjo)*. Navedene najdbe so vse izgubljene in S. Brodar, ki je navedbe o njih natančno preveril, je prišel do sledečega rezultata: za paleolitsko starost navedenih človeških ostankov nimamo nobenega zanesljivega dokaza. Edinole najdbo spodnje čeljustnice iz neznanе jame nad Loko v severni Istri smemo s precejšnjo gotovostjo prisoditi pleistocenskim končnim fazam. Torej ne . . . *iz obdobja toplega sunka würmske ledene dobe*. Besedo sunek uporabljamo za napredovanje ledu, ne pa za njegov umik. Bolj važno pa je vprašanje ali je prav, molče zavreči dobro podprto ugotovitev in trditi nasprotno brez vsakega argumenta. Bolje bi bilo, ko bi bil antropološki opis sapientnega človeka bolj stvaren.

Str. 20, levo

V stavku: . . . *je ta človeška rasa . . . osvojila celotni svet*, je pojem rasa napačno rabljen. Homo sapiens, kar je species v biološkem sistemu, ni rasa, ampak se deli na rase. Podobno napačna je raba tudi že na strani 18 in 19 desno.

Zadnji stavek tega odstavka . . . *Pri nas je prvotna njiviška praolševska stopnja ustvarila podlago za nadaljnji stopnjevani razmah človeške omike v cvetoči olševski kulturi* je brez stvarne podlage.

Olševien, kultura lovca na jamskega medveda. Pojem kulture lovcev na jamskega medveda je nastal v času, ko so mislili, da je vse medvede, katerih ostanke najdemo v jamah, pobil človek. Torej v času, ko je — vsaj pretežno — že bila priznana protolitska kostna kultura in medvedji kult. Pri tem pa se je ta pojem uporabljal za vse postaje z veliko množino kostnih ostankov jamskega medveda ne glede na to, kateri kulturni stopnji pripada poleg kosti odkrito orodje. Reakcija na tako nelogično naziranje je bila silovita. Odklonjena je bila ne le protolitska kostna kultura, kar smo že omenili, ampak tudi medvedji kult in popolnoma tudi lov na jamskega medveda. Danes paleolitičarji mislimo, da je človek medveda lovil, vendar bolj sezonsko. Treba je upoštevati, da visokogorske postaje nikoli niso bile stalna bivališča, ampak samo lovske postojanke. Pretežni del leta se je človek zadrževal v dolini in lovil vse, kar se je dalo. Celó v višinskih najdiščih so bili odkriti ostanke tudi drugih lovnih živali. V Potočki zijalki je bilo najdeno celo ribje vretence. Označiti olševien, kot kulturo lovcev na jamske medvede je torej nepravilno.

Kulturno so doživele nove prvine s katerimi smo se srečali prvič v Njivicah svoj izraz in razcvet z izvirno vhodnoalpsko stopnjo, imenovano olševien... Olševien je bil postavljen kot posebna kulturna skupina na začetku mlajšega paleolitika. Danes po mnogih novih najdbah se zdi verjetneje, da ne gre za posebno skupino, ampak so tako imenovane olševske postaje integralni del aurignacienske kulture. Toda ne glede na to, gre za srednjeevropski ali celo širši teritorij, ne pa za *izvirno vzhodnoalpsko stopnjo*. Da v Njivicah ni sledu o prvinah olševiena, smo že zgoraj povedali.

Opazovanja S. Brodarja, ki je na kamnitih artefaktih iz Njivic ugotovil napredne poteze pri obdelavi, so postala v zadnjem času spet aktualna. Pregled švicarskih najdb iz jame Wildkirchli je pokazal, da celo orodje, ki so ga dolgo pripisovali pramoustérienu in zdaj moustérienu, kaže v obdelavi neke napredne znake. Seveda gre za tehniko obdelave in ne za kulturo. Kako lahko ta opazovanja vplivajo na kulturno opredelitev, je še odprto vprašanje, vsekakor pa omogočajo nove hipoteze. Tako npr. postanejo razumljivejši nekateri drugi pojavi (clactonska tehnika v jami Repolust), ki so doslej znanstvenike motili. Tudi na problem szeletiena lahko gledamo drugače in še marsikaj. Istočasno z vsem tem je izumrl neandertalec in prišel Homo sapiens — kako je bilo s to zamenjavo, še zdaleč ni jasno. Vsa problematika v zvezi s tem še nikakor ni zrela za objavo in če smo zdajle skočili iz danega okvira, naj služi to za ilustracijo, da stvari niso tako preproste, kot nekateri mislijo.

Tu so izkopali koščeno gradivo teh značilnosti v sorazmerno veliki množini, ki presega število vseh ostalih v drugih sočasnih evropskih postojankah. Če nikjer ne poveš, kakšne so značilnosti koščenega orodja iz Potočke zijalke, ne moreš potem bralcu reči *teh značilnosti*. Najbrž je avtor želel povedati, da je bilo v Potočki odkritih več koščenih konic, kot v vseh drugih olševskih postajah skupaj.

Olševien je iz lastnih ustvarjalnih osnov razvita kulturna stopnja celotnega alpskega območja na začetku mlajšega paleolitika. Osnovni oblikovni zaklad tvarne zapuščine je oplajan s severnjaškimi in panonskimi sestavinami ter samosvoj odgovor tega območja na nekoliko mlajšo zahodno aurignaško kulturo, kamor ga širše uvrščamo. Nesmisel za nesmiselom. Olševien je omejen na vzhodni alpski rob in o celotnem alpskem območju ni govora. Lastnih ustvarjalnih osnov ni. Aurignacien je prišel od vzhoda in se širil dalje proti zahodu. Med tem ko se je širil, kar je trajalo dolga tisočletja, saj je prišel v Francijo šele z začetkom ledenega sunka, se je razvijal in šele v Franciji dosegel svojo končno obliko.

Zmotno razširejeno prepričanje, da je naša aurignaška kultura iz ledenega sunka. Nikoli ni nihče trdil, da je, ali da bi lahko bila kultura Potočke zijalke iz ledenega sunka.

V času ledenih dob je namreč zapiral vhod v jamo sren... V določenih vremenskih prilikah je nastopal sren takrat in tudi še danes, vendar nima to nobene zveze z ledenodobno klimo. Niti sren, niti sneg, niti led ni zapiral vhoda v jamo, pač pa je bolj prav, če povemo, da se je meja večnega snega spustila pod jamo.

...in zaostanka francoske aurignaške oblike... Tako se ne reče. Francoski aurignacien ni v zaostanku, ampak je končna oblika razvoja in zato kasnejši.

.. je ob izpopolnjenem orožju omogočilo in pogojevalo izdatnejšo prehrano in prehod iz zalezovalne v pravo lovsko ekonomijo. Kakšna je zalezovalna ekonomija? Če hoče reči, da prej ljudje niso bili pravi lovci, se seveda močno moti.

Zelo huda je trditev, da je ... opaziti težnje po geometrizaciji. Čeprav se proti koncu paleolitika pojavljajo zelo redka geometrično oblikovana orodja (pri nas 1 trapez v 9. plasti Crvene stijene), o geometrizaciji orodnega inventarja nikakor ne moremo govoriti. Geometrizacija nastopi šele v mezolitu in je ena od njegovih temeljnih značilnosti. Toda v poglavju o srednji kameni dobi avtor tega sploh ne omeni.

Str. 23, levo

Že opis kamenega inventarja (začetek že na str. 20) je deloma pomanjkljiv in deloma napačen, prav strašen pa je opis koščenega orodja, ki je zmešjava protolitika in neadekvatno predstavljenega pravega orodja. Razdelitev olševiana na *cvetočo in mlajšo* stopnjo je izmišljena. Take delitve ni! Ob stavku *Omeniti velja še koščeno ost z vrezanim geometričnim vzorcem* povejmo dejansko stanje: Dve koščeni konici iz Potočke zijalke imata vrezano spiralno črto, približno ena tretjina koščeneh konic iz Potočke zijalke in Mokriške jame ima na robovih kratke ureze, različne po razporeditvi in po številu.

Njihova uporaba (govori o koščeni konicah) je pomnogoterila ulov, zato se je verjetno prebivalstvo pomnožilo. Samo tri postaje imamo, kjer je aurignacen dobro zastopan in le še nekaj takih, ki jih lahko vanj uvrstimo z določeno verjetnostjo. Začetek sledečega gravettiana je pri nas podobno slabo zastopan. Šele v nadaljnjem poteku gravettiana se število postaja poveča. V kolikor so taka sklepanja sploh možna, moramo ugotoviti, da je po moustérienski poselitvi, ki je pustila precej sledov, prišlo do razredčenja poselitve, ki šele v razvitem gravettianu zopet doseže nekako prejšnje stanje.

Nekatere razlike v sočasni tvarni kulturi visokogorskih in kraških postojank utemeljujejo predpostavko o oblikovanih večjih rodovnih skupinah. To je čista fantazija!

Npričo tehnološko naprednejših oblik v gradivu Mokriške jame je nakazana kontinuiteta v materialni kulturi olševiana. En fragment z gravetno tehniko obdelanega artefakta, ki je bil odkrit v najvišjem kulturnem nivoju Mokriške jame, kaže na prihod gravetne tehnike in gravettiana. To pa pomeni konec aurignaciana in ne njegove kontinuitete, kakor trdi avtor.

V ekonomiki družbe zaznamuje koščeno orodje ločnico in prehod človeka od zalezovalca divjačine na raven lovca. Komentar je že zgoraj. Za šalo naj dodamo, naj avtor poskusi, kako se živi od zalezovanja divjačine.

.. z zalogami hrane in surovin je kopičil viške in uvedel v ekonomiki družine v daljo usmerjen pogled, kar razkriva tudi nove kakovosti v razmišljanju in razumskem sklepanju. Licencia poetica ni na mestu.

Str. 23, desno

... spodnja čeljust brlogarja z umetno obtolčenim zobom podočnjakom, ki daje z določenega zornega kota vtis upodobitve glave jamskega medveda. Upodobitev na podočnjaku jamskega leva zbuja vtis glave zveri iz mačjega rodu in ne glave jamskega medveda.

Prav tako potrjuje likovna nagnjenja konica z vgraviranim mrežastim vzorcem odkrita v Potočki zijalki. Čista fantazija. Mrežasti vzorec nastopa v času olševiana samo v postaji Wildscheuer v Zahodni Nemčiji, vendar obstaja sum, da so ti predmeti nekoliko mlajši.

Ponovno velja poudariti izvirni prispevek vzhodnoalpskega lovca zadnje ledene dobe z oblikovanjem lastne in tukajšnjim razmeram prilagojene ekonomike in kulture. Označba zadnja ledena doba je preveč ohlapna in zato neprimerna. Da izvirnega prispevka ni, smo že ugotovili. Naša opazovanja in najdbe kažejo, da lastne in tukajšnjim razmeram prilagojene ekonomike in kulture ni bilo. Zato je sledeča fraza z varovanjem podedovanih duhovnih in tvarnih izročil je povzdignil te samosvoje prvine v glasnike svoje ideologije zgrajena na napačni predpostavki.

Bivanje v jamah je gotovo pogojeno z gospodarstvom in načinom življenja ... Ljudje so živeli pretežno zunaj in ne v jamah. Bivanje v jamah prav gotovo ni pogojeno z gospodarstvom.

Postopno slabšanje vremena doseže vrh pred 19.000 leti. Spet zamenjava klime z vremenom.

Takrat prekrivajo ledeniki znova vse gore. Ledeniki ne prekrivajo gor, ampak zapolnijo doline. Le celinski led prekrije pokrajino v celoti pa še v tem primeru gledajo dovolj visoki vrhovi iz ledu.

Str. 24, levo

Zmrzal ni odjenjala skoraj deset tisoč let, ... Povprečna letna temperatura se je znižala (maksimalno znižanje računajo za približno 8° C) in povzročila premik klimatskih pasov ter širjenje ledu iz arktičnega področja proti jugu in iz višin v doline. Zmrzal je odjenjala vsako leto na vsem periglacialnem področju Slovenije.

... rjavi polarni medved, je doslej nepoznana živalska vrsta. Najbrž skonstruirana na podlagi tega, da je biološko ime rjavega medveda *Ursus arctos*, Beseda »arktos« v grščini pomeni medveda (drugi pomeni so naknadni), toda avtorja je očitvidno spomnila le na izpeljanko arktika, arktičen.

Za obstanek v snežni puščavi. Snežna puščava ni bila prek vsega leta. Bila je zima, tako kot je še danes, le da se je prej začela in dalj trajala. Poletja so bila krajša in hladnejša.

Med živalmi brez sposobnosti prilagoditve velja omeniti jamskega medveda, poglavitno hrano celih pokolenj predzgodovinskih zalezovalcev divjadi, ki je v tem ledenem sunku izumrl. Jamski medved spada med evritermne živali, kar pomeni, da je bil sposoben prilagoditve. V prvem sunku würmske ledene dobe je bil močno razširjen. Jamski medved je izumrl predvsem iz drugih (bioloških) razlogov in je poslabšanje klime to morebiti samo pospešilo. Da ni bil poglavitna hrana, smo povedali že v eni od zgornjih pripomb.

Nekateri znanstveniki vežejo z izginotjem jamskega medveda istočasni konec kulture olševiana, kar bi kazalo na neprilagodljivost nosilcev te kulture z njihovo enostransko ekonomiko, s katero si niso mogli zagotoviti zadosti hrane. Ko je pisal ta stavek, je že pozabil, da je nekaj prej (str. 20) napisal ... kar je ob izpopolnjenem orožju omogočilo in pogojevalo izdatnejšo prehrano ... in (str. 23) ... je pomnogoterila ulov ... in še (str. 23) človek olševianske kulturne

stopnje je tako znal sebi ustvariti znosnejše življenje, z zalogami hrane in surovin je kopičil viške . . . O istočasnem koncu olševiena in izumrtju jamskega medveda ni govora. Jamski medved je olševien preživel in ga imamo še v gravettieniu. Šele v naslednji stopnji t. j. v tardigravettieniu jamskega medveda več ne zasledimo. Teza o propadu olševiena zaradi izumrtja jamskega medveda torej ne pride v poštev.

Spričo tega je razumljiv prehod na novo obliko gospodarstva, priličeno arktičnim možnostim lova. Ker so vsa izhodišča napačna, ne more spričo tega . . . slediti nič. Kako je bilo pri nas z arktično klimo smo že povedali.

Str. 24. desno

Med vidnimi novinami opazamo številčno izredno zvišano uporabo mikro konic . . . Kaj misli z mikro konicami, ni jasno. Prvi hip se zdi, da misli gravetke. Toda to ne drži, ker te posebej omenja v nadaljevanju stavka.

. . . in za to kulturo karakteristične vrboliste konice (gravetke). Vrbovolistaste (kakor navadno pravimo) konice niso gravetke, ampak so poseben tip dvostransko obdelanih konic. Dobijo se v zahodno evropskem solutréenu, ki ga v Srednji Evropi ni. Gravetke pa so konice, ki imajo en rob obdelan na poseben način z abruptno retušo. Ta se pojavlja tudi na drugih orodjih in je tipična za gravettien. Tega avtor ne pove, pač pa pravi v načinu retuširajna je zaznavna menjava s prehodom na obdelavo celotne delovne površine z dolgimi širokimi odkrhki, kar je napačno in še nesmiselno.

Izpopolnitve opazamo tudi v razširjenem izboru kamnitih orodij s pretanjeno dodelanimi trnastimi vbodali, ploščatimi praskali, strgali z zajedami, pravokotnimi sečivi, dolgimi nožiči . . . Našteto ali ne obstaja, (pretanjeno dodelano trnasto vbadalo, pravokotno sečivo), ali pa se najde le slučajno. Izrobljene konice, ki je pomembna pa ne omenja.

. . . do zalomljenih osti harpunastih sulic. Harpun v gravettieniu še ni. Prvič se pojavijo v magdalénieniu, ki ga pri nas in daleč naokoli ni, tako da pri nas nastopijo šele v mezolitiku.

Gradivo za izdelavo orodij so izbirali med kremenci, roženci, tufi, jaspisi in kresilniki. Kot da roženci itd. niso kremenci. Če že govorimo o kremencih, ki so jih uporabljali, bi bilo treba omeniti, da v našem gravettieniu nenadoma nastopi v razmeroma visokem procentu sivo marmoriran kresilnik, ki ga v starejših kulturah praktično ni.

Nekatere posebnosti v tvorni zapuščini kažejo svojevrstne poteze in razvijanje oblik orodja starejše stopnje s poudarjeno željo zmanjševanja artefaktov, zato imenujemo to kulturo tardi- ali epigravettien, ali celo epipaleolitska. Celoten kompleks postaurignacijskih kultur delimo na gravettien, tardigravettien in epigravettien, s katerim se paleolitik konča. Tardigravettien se loči od gravettiena kronološko, ker v gravettieniu še nastopa jamski medved, v tardigravettieniu pa ga ni več. Tipološka analiza razvoja orodja pa žal še ni mogoča, ker so doslej odkrite postaje gravettiena za kaj takega mnogo prerевne. Dalje: tardi- ali epigravettien. Že iz povedanega sledi, da gre za dve zaporedni kulturni stopnji, ne pa za dvojno poimenovanje iste kulturne stopnje. Še dosti hujša je napaka, ko z besedami ali celo epipaleolitska doda še tretje poimenovanje. Epipaleolitik namreč nima več nobene zveze z gravettienom, ampak pomeni mezolitik. Dokler

traja ledena doba, traja tudi paleolitik. Nekaj tisoč let postglacialnega razvoja je bilo potrebnih, da je nastopil neolitik. In ta prehodni čas pripada mezolitiku. Ker pa raziskovanja vedno bolj kažejo, da sta tehnika izdelave orodja in način življenja tudi v tem času v bistvu še paleolitska, so nekateri avtorji hoteli namesto izraza mezolitik uvesti ime epipaleolitik.

Njen končni izraz se ujema s ponovno otoplivitvijo... itd. Tudi v epigravettenskih postajah imamo še mrzlo favno, severnega jelena in alpskega svizca.

Str. 25, levo

Naseljevanje je prihajalo z juga, ker so direkten dostop z vzhoda zapirale zamrznjene stepske puščave. Kako je bilo z naseljevanjem v začetku gravettiena, ne vemo. Kasneje pa o naseljevanju nima smisla govoriti, ker je bila naša zemlja poseljena skozi ves zadnji ledeni sunek. Ker so bile *stepske puščave zamrznjene* samo pozimi, tako kot danes, le da je bila zima daljša in mrzlejša, niso ničesar zapirale. Razen tega so bile te stepske puščave ves ta čas poseljene. Ves nadaljnji tekst tega odstavka je močno problematičen.

Bivalna kultura gravettenske dobe je še izključno jamska; človek očitno še ni poznal (str. 25, desno) višjega pomena krašenja stanovanjskih prostorov niti njihovega namembnosti prilagojenega urejevanja. To ni res. Največ in največja gravettenska najdišča so na planem. Tudi v Sloveniji že poznamo plano gravettensko postajo Podrisovec pri Postojni. Pa tudi če bi prvi del stavka držal, bi iz tega očitno ne sledilo nič.

Ugotovitev o veliki vrzeli in skrivnosti v predzgodovinskem razvoju na slovenskih tleh ter upadu tvarne in duhovne kulture v srednji kameni dobi (mezolitik) sloni na podobi, kakor jo danes narekujejo maloštevilna in slabo raziskana najdišča z našega prostora. Naša mezolitska najdišča so res maloštevilna. Slabo raziskana pa niso, to je trditev, ki lahko izhaja le iz popolnega nepoznavanja dejanske situacije. V jami Špehovki sta bila kot izolirana najdba odkrita fragmenta dveh koščenih harpun. Postaje v običajnem smislu, ki bi jo bilo mogoče raziskovati, ni. Izkopavanja v Betalovem spodmolu so bila izvedeno odlično, o čemer priča vsa dokumentacija. Najdbe so pa tako skromne, da jih le po stratigrafski poziciji pripisujemo mezolitiku. Podobno je v Koprivški luknji, ena sama kremenova luska je v taki stratigrafski legi, da nakazuje obisk mezolitskih lovcev. Večji kompleks najdb (ca 2000 predmetov, od tega nekaj desetih artefaktov), ki dovoljujejo tipološko opredelitev, je iz površinskega najdišča Dedkovega trebeža. Navedena zbirka ni plod izkopavanja, ampak 20 letnega potrpežljivega nabiranja. Sonde so pokazale, da se ne da z izkopavanji ničesar doseči. Spet drugačna je situacija ob skalni steni Pod Črmukljo. Na najdišču je bil še v začetku stoletja vrt, humus je bil torej nešteto krat prekopan. Pod humusom, v katerem so najdbe, pa je že osnovna kamenina, stratigrafije torej ni. Nimamo dovolj denarja, da bi lahko napeljali vodo in sedimente izpirali, kakor to delajo marsikje, toda kot v Poljšiški cerkvi smo ravno Pod Črmukljo lahko na suho sejali sedimente. Ves prekopani material je bil presejan na sitih različne velikosti, tako da niso ušli niti najmanjši le nekaj milimetrov veliki artefakti.

... sadilnega gojenja rastlin ter na stalnejšo naselitev. Verjetnejše je, da se je gojenje rastlin začelo s setvijo, ne pa s sajenjem. Najbrž pa to ni bilo že v mezolitiku. Kar zadeva stalnejšo naselitev, še vedno velja splošno mnenje, da

v mezolitiku traja paleolitski način življenja dalje, in če naše postaje o naselitvi kaj povejo, potem to, da ne gre za stalno poselitev.

Str. 27, levo

Prvine v materialnem izročilu so povezane z ostalinami končne stopnje našega paleolitika in oblikovanjem izvirne industrije kamnitega orodja in orožja (epigravettien oz. kraška epipaleolitska kultura), ki ni oplajana od sočasnih sosednjih kultur (magdalenien, azelien itd.). Naš mezolitik spada najbrž v skupino tardenois. Vsekakor je pa še mnogo preskromen, da bi mogli ugotoviti, kaj je v njem izvirnega. Napisati epigravettien oz. kraška epipaleolitska kultura je nesmisel, saj je epigravetten še paleolitik, epipaleolitik pa je mezolitik. Enaka napaka je tudi trditev, da je magdalénien sočasna kultura z našim mezolitikom. Tudi magdalénien je še paleolitik. Kdor pozna razširjenost magdaléniena in aziliena (ne azelien) ne bi nikdar napisal, da sta to sosednji kulturi našemu mezolitikumu. Magdalénien se širi iz Francije severno od Alp do Moravske. Razširjenost aziliena je pa še mnogo ožja.

Tako je raznoliko rastlinstvo dajalo prehrano prvim udomačenim živalim prek celega leta. Če se je udomačitev začnela ob samem koncu mezolitika, potem to ne dovoljuje navedene trditve. Za sedaj velja, da v mezolitikumu udomačenih živali še ni bilo.

Izum harpune ... Prvič je izumil avtor harpuno že v gravettien (opomba k str. 24, desno), ko je še nikjer ni bilo. Zdaj pa je nekoliko v zamudi, saj kot smo že povedali, se harpune pojavijo v magdalénien.

Nasprotno pa je bil kraški svet pretežno brez prsti. To ni res.

... sta se zaplodila leska in boričevje ter se razpredla makija. Namesto leske bi bilo treba napisati breza. Hujša pa je trditev, da se je razpredla makija, saj je znano, da je makija rezultat človekovega posega v naravo.

... bukev in njena vegetacija ... Bukve nima svoje vegetacije, to je spremeljavalna vegetacija.

Spremenjeni namenbnosti in uporabi prilično je tudi orodje srednje kamene dobe. Značilna zanj je oblikovna revnost glajenih koščtenih kosti in šil ter mikrolitizacija kamnitih delovnih pripomočkov, njihovo manjšanje in tanjšanje. Poslej so kremenasta razila vložena kot sečiva v novih delovnih pripomočkih: kopači iz roga, lesenem dletu, srpju, strgalu, svedru itd., ali kot vstavki na trnkasti puščici, pri harpunah iz parožkov in izrastkov rogov. Ne uporabljajo pa se več kamnita praskala, strgala, srpaste konice itd., kar spričuje opuščanje lovu prilagojenega orodja, nove tehnološke prijeme in uporabo drugih gradiv. Vse izmišljamo ali napačno, točna je le mikrolitizacija. Resnična značilnost mezolitskih kultur je geometrizacija orodja, nastopajo trikotniki in trapezi najrazličnejših oblik, krožni segmenti, polkrogi. To kar je izpustil pri opisu gravettienke kulture, je sedaj podtaknil mezolitikumu. Vlaganje konic z odbitim hrbtom v kost in verjetno tudi les je značilnost gravettienke kulture, pri čemer pa ne more biti govora ne o kopači, ne o srpju, ne o lesenem dletu in ne o harpuni. Njegova kategorična trditev, da se praskala in strgala ne uporabljajo več, ni točna. Praskala se uporabljajo v velikem obsegu in tudi strgala niso nič izjemnega. Srpastih konic pa tako tudi prej ni bilo. Njegov opis torej ničesar ne spričuje.

.. saditev krmilnih rastlin ... je ... cepila delo na moška in ženska opravila. Delitev dela na moška in ženska opravila je gotovo mnogo starejša. Lov, predvsem lov na veliko in nevarno divjad so opravljali moški, nabiralništvo in skrb za otroke pa je bila ženska zadeva. Dokazati pa te domneve — razen z današnjo logiko — z ničemer ne moremo, ne za paleolitik ne za mezolitik.

Stalnejša naselitev predstavlja globoko sociološko spremembo in menjavo bivalnih navad. Misel je pravilna, toda ne smemo je aplicirati na mezolitik.

Poslej srečujemo po izpovedi izkopanin v jamah tržaškega zalednja s kamni obložena ognjišča, ob kuriščih razmeščene stalne sedeže in pregrajne zidove, ki dokazujejo prve arhitektonske posege in ločevanje jamskega prostora v sestavine, potrebne človeški združbi. Iz teksta ne sledi od kdaj je mišljeno poslej. Povejmo pa, da so ognjišča in stalni sedeži znani že iz paleolitika. Doslej najstarejši zid in pregrajena koča sta celo iz acheuléna, torej iz starega paleolitika (jama Lazaret v bližini Nice).

Str. 27, desno

Okoli ognjišča je zavarovan bivalni del, s katerim je predeljena jama tudi v sprednji prostor za človeka in zaključni del jame spremenjen v hlev ali obor. Nima smisla ugotavljati, če je res kdo kaj takega napisal, za mezolitik v splošnem pa to prav gotovo ne drži.

Pri drugače nezavarovani postojanki Pod Črmukljo pri Ilirski Bistrici smemo domnevati vsaj zasilen bivak, zgrajen pod previsno steno s prislonjenimi koli, prekritimi z vejami ali kožami. Izkopavanja niso dala niti najmanjšega argumenta za tako domnevo.

S prevzemom določenih delovnih obvez je dobila ženska naglašeno vlogo. Za tak sklep ni stvarnih argumentov.

Ta povzdignjeni socialni in družbeni položaj ženske odseva v kultu plodnosti, kakor nam ga na Slovenskem razkrivajo kasnejše najdbe iz mlajše kamene dobe. Kult plodnosti je poznan iz mlajšega paleolitika, v mezolitu pa najdbe, ki bi na to kazale, izginejo. Vsekakor na Slovenskem nimamo nobenega sledu. Naša raziskovanja tudi ne dajejo najmanjše opore za *povzdignjeni socialni in družbeni položaj ženske.*

To je zahtevalo tudi boljšo in višjo organizacijo družbe in uvedbo položaja usklajevalca. Avtor je očitno pozabil, da je že neandertalcu (na str. 19) pripisal členitev v vodjo in goniče in malo dalje, da je imel prvo besedo verjetno najmočnejši član familije.

Upoštevale vse elemente lahko sklepno ugotovimo, da je mezolitski prebivalec naših krajev zarisal prihodnji razvoj z uvajanjem novih gospodarskih in družbenih oblik. Iz vseh prejšnjih pripomb sledi, da ni nobenih stvarnih osnov za tako trditev.

Sestavka o stari in srednji kameni dobi je avtor opremil z nekaj ilustracijami. Klimatska krivulja na *preglednici preteklih vremenskih nihanj, geoloških dob, zaporedja kultur in sprememb človeških ras* (str. 19) kaže v območju, kjer piše medledena doba tri močne ledene sunke, kar je temeljito narobe.

V *preglednici živalstva zadnje medledene in ledene dobe* (str. 21) spet nastopa izmišljeni *rjavi polarni medved*. Druga huda napaka pa je, da naj bi povodni konj živel tudi v drugi otoplitvi würma. Komentar k *preglednici razvoja*

rastlinstva od ledenih dob do danes (str. 22) pravi ... *ponovna zazelenitev z uvajanjem bora* ... Pravilno bi bilo: z upadom bora.

Več pripomb je potrebnih k četrti ilustraciji, ki kaže *primerke najbolj značilnega orodja in orožja paleolitskih ljudi* (str. 24). Slika 1 in 2 sta postavljeni na glavo, bazi obeh artefaktov sta zgoraj namesto spodaj. Za sliko dve pravi tekst *koščena sulična ost*. Pravilno poimenovanje je: *koščena konica s precepljeno bazo*. Na sliki 4 niso ... *orodja iz Črmuklje* ..., ampak ... *orodja iz najdišča Pod Črmukljo*. Tekst pravi, da je na sliki 4 tudi *mezolitsko strgalo iz Špehovke* ... V resnici ni mezolitsko in ne strgalo, ampak je iz aurignacijskega in je klina. Sliki 1 in 2 sta močno pomanjšani, ne da bi bilo to navedeno, slika šivanke (3) pa je — tudi brez navedbe — povečana, tako da dobi bralec popolnoma napačno predstavo.

Na karti paleolitskih in mezolitskih najdišč (str. 26), je nekaj napak, npr. Čiganska jama ima tudi znak za moustérien, ki ga pa v tem najdišču ni. Zanimivo pa je, da so Njivice, ki jih v tekstu napačno razglašajo za praolševien, pravilno označene kot moustérien.

Mnogo huje je s *preglednico razmerij vrst živali v prehrani prednikov* (str. 29). Med petimi najdišči prikazuje sestavo živalstva tudi za paleolitski postaji Ovčjo jamo in Njivice. Če pregledamo najprej Ovčjo jamo je v njej po dose-danjih objavah (zaključna izkopavanja še niso objavljena) dejanska favna pleistocenskih plasti z gravettienom tale: severni jelen 48, alpski svizec 37, bizon 11, planinski zajec 1, kuna 1, jelen 6, lisica 1. (Številke ne pomenijo števila osebkov niti procentov, ampak število določljivih fragmentov. Izračunati število osebkov je izredno težka naloga, ki je le redkokdaj izvedljiva. Od ene živali lahko ostane le en zob, od druge pa večje število določljivih skeletnih ostankov. Kostni so v glavnem močno razbite in gotovo večkrat od celotnega skeleta ni nič določljivega, itd.) Avtor navaja favno takole: alpski svizec 40 %, severni jelen 16 %, jelen 8 %, stepna lisica 8 %, planinski zajec 4 %, snežni zajec 4 %, voluhar 4 %, kuna zlatica 4 %, bizon 4 %, jamski medved 4 %. Razlike so očitne. Svojevoljno so dodani jamski medved, voluhar in snežni zajec. Pri tem je zanimivo, da navaja posebej planinskega zajca in posebej znežnega zajca, ko gre v resnici za eno samo vrsto (*Lepus timidus* L.) Prezrl je tudi, da vsota vseh izmišljenih procentov sploh ne znaša 100 %.

Še mnogo bolj čudna pa je zadeva za Njivicami, kjer je spričana sledeča favna: Jamski medved (je tako prevladoval, da nekaj malega koščic drugih živali prav nič ne pomeni), ovca, krtica, kuna, ptič (?) in napol prelomljena podlahtnica in petnica nedoločenega srednje velikega sesalca. Zdi se, da se avtor za podatke sploh ni zmenil in je kar po svojem okusu sestavil listo takole: ovca ali koza 45 %, govedo 16 %, svinja 3 %, pes 4 %, jelen 11 %, srna 12 %, lisica 3 %, kuna zlatica 1 %, polh 3 %, ječ 1 %, ptič 1 %. Jamskega medveda, ki tako močno prevladuje, sploh ne navede, en sam problematičen odlomek ptičje kosti pa je vendarle upošteval. Izpustil je še krtico in nedoločenega sesalca, namesto izpuščenih pa si je izmislil 8 živalskih vrst in vse procente. Nikoli ni nihče podvomil v določitev dr. Kollerja, da gre za *Ovis* sp. Odkod naenkrat avtorju trditev, da gre morda za kozo? Vse navedeno tolmačiti kot napako je skoraj nemogoče, toda čemu naj služi nameren falzifikat?

Za vsa paleolitska orodja, ki pri nas nastopajo in tudi za večino drugih, ki jih sami nimamo, obstajajo ustaljeni slovenski termini. Avtor pa razen v posameznih primerih teh terminov sploh ne uporablja, ampak si je izmislil drugačne nazive, ki jih tu nima smisla navajati. Nekatere smo v zvezi z drugimi napakami v posameznih pripombah omenili. Najbrž se ne motimo, če trdimo, da pravih terminov ne pozna in seveda še manj oblike orodja, ki jih označujejo in si je na ta način pomagal iz zadrege.

Mimogrede naj omenim, da je avtor dosledno izpustil akcente pri imenih kultur kot so moustérien in magdalénien, ki smo jih doslej vedno pisali v originalni obliki z akcentom.

Če smo s tem pri koncu pripomb, to ne pomeni, da je tekst, ki ga nismo posebej apostrofirali, dober. Stavkov, ki sicer niso direktno napačni, so pa vendar nesprejemljivi, kar mrgoli. Ponekod bi se lahko zdelo, da hoče avtor pač postaviti svojo hipotezo, do česar ima pravico seveda vsakdo, vendar je načelno nepravilno, da jo predloži v poljudni publikaciji. Nova hipoteza mora vsekakor iti najprej skozi strokovno sito. Poleg tega se avtor s problematiko ledene dobe ni nikoli ukvarjal in gre le za navidezne hipoteze, ki izhajajo iz nepoznavanja stroke. Tekst je v celoti strokovno nesprejemljiv in zato je toliko bolj žalostno, da je bil tiskan v knjigi, ki bo desetletja dajala temeljne informacije najširšemu krogu izobražencev.

MITJA BRODAR

II. OBDOBJA STAREJŠE PRAZGODOVINE V »ZGODOVINI SLOVENCEV«

Naslednje strokovne pripombe se nanašajo v glavnem na poglavja, v katerih obravnava P. Petru čas od mlajše kamene do bronaste dobe (str. 27 do 47).

... isto naselitveno območje, omenjeno na Tržaški kras, nakazuje istega nosilca mezolitske in mlajšekamenodobne kulture (str. 27): Naselitveno območje ni omejeno le na Kras, temveč na ves jugovzhodni alpski prostor z zaledjem. Nosilec mezolitske in neolitske kulture ni mogel biti isti. Tudi geometrijske oblike kamnitih orodij na koncu mezolitika prenehajo in se v neolitiku ne kažejo več. Izrojene »kontinuitetne« oblike se drugod kdaj pa kdaj pojavijo le še v prehodnem obdobju t. i. predkeramičnem neolitiku. Neolitski človek je z izpopolnjeno tehniko oblikovanja ustvaril bogat nov kamniten inventar in ga prikrojil novim živlenskimi potrebami.

... neznatni ostanke kosti takratnega človeka v Pečini pod Steno, Jami na Doleh in previsu Percedol... ter šest podrobneje neodrejenih okostij z Ljubljanskega barja... (str. 28): Omenjeni kostni ostanke ne pripadajo neolitskemu človeku, ampak so mlajši. V Jami na Doleh in v previsu Prčji dol (Percedol) jih sploh niso našli. Verjetne osteološke ostanke neolitskega človeka poznamo le iz Žirke (Žirje) jame in Pejce v Lašci pri Nabrežini, iz Pejce na Doleh ali Moserjeve jame pri Samatorci, ki je soseda Jami na Doleh in iz danes zasute Terezijine jame v parku Devinskega gradu (prim. Arheološki vestnik 29, 1978, 20 s). Okostij z Ljubljanskega barja v tem poglavju ni treba omenjati, ker pripadajo mlajšim ostankom bronastodobnih mostiščarjev.